

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

PƏRİXANIM SOLTANQIZI (HÜSEYNOVA)

ADPU

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Üzeyir Hacıbəyli 63

perixanim @mail.ru

Ə. XAQANININ YARADICILIĞINDA TƏBİƏTİN TƏSVİRİ

Xülasə

Tədqiqatın obyekti XII əsrin Azərbaycan ədəbiyyatının nəhəng simalarından olan Xaqani Şirvaninin yaradıcılığında təbiətin tərənnümüdür.

Şairin “Şirvanın tərifı”, “Savalan dağının tərifı”, “Quşların söhbəti” və rübailəri elmi araşdırmaya cəlb olunur. Vətənin təbii sərvətləri, səfalı bərəkətli torpağı, təbiətin füsunkarlığı, Savalan dağının gözəlliyi, müxtəlif güllərin, çiçəklərin xüsusiyyətləri ədəbiyyatşünaslıq baxımından tədqiq edilir. Rübailərdə təsvir olunan gözəllərin xüsusiyyətləri təbiət gözəllikləri ilə müqayisə edilir. Elmi polemika aparılır. Tədqiqatçı belə nəticəyə gəlir ki, bu əsərlər klassik Azərbaycan ədəbiyyatının təbiət mövzusunda yazılmış ən maraqlı və məzmunlu poetik nümunələrindəndir. İnsanlarda vətənə, torpağa, təbiətə məhəbbətlə yanaşı, onları qorumaq, müdafiə etmək hisslərini də aşılayır. Müəllif təbiətin gözəlliklərini təhlil edərkən Vətən obrazında elmi-nəzəri cəhətdən tədqiq edir. Şirvan əhlinin obrazını səciyyələndirir. Savalan dağını Azərbaycanın simvolu kimi araşdırır. Quşların simasında (“Quşların deyişməsi”) ədaləti, düzlüyü yaxşılığı, ikiüzlülüüyü, təkəbbürlülüüyü pis əməl kimi təhlilə çəkir. Şairin qəsidə və mədhiyyələrində verilmiş peysajdan söz açaraq onu elmi təhlilə cəlb edir.

Açar sözlər: Klassik, dövr, ədəbiyyat, poetika, şeir, bədiilik, obraz, vətən, ana, əmək

Xaqaninin yaradıcılığında təbiət təsviri mühüm yer tutur. “Şuşanın tərifı”, “Savalan dağının tərifı” şeirlərində təbiətin gözəlliklərini, ürək açan mənzərələrini poetik vəsf etmişdi. Bu poetikada oxucu sübhün açılmasını, ruh oxşayan çəmənlərin mənzərəsini seyr edir. Güllərin, çiçəklərin hər birinin özünəməxsus ətri, xüsusiyyətləri, müxtəlif adda quşlar haqqında bilgi məlumat əldə edir. Şair “Məntiqüt-teyr” qəsidəsində təbiətin gözəl mənzərəsini-bir bahar səhərini “Quşların söhbəti”ni təsvir edir. Qəsidə də səs-səsə verən quşların hərəsi bir çiçəyi tərifləyir. Birinci sözə Göyər-

çin başlayır. O, ağ çiçəyi tərifləyir. “Acı yarpaqda şəkər yığır bizimçin”. Ağ çiçəyin acı yarpaqlarını şirinliklərin acı mayası olduğunu söyləyən Göyərçinin fikrinə Bülbül etiraz edir. O, “Gül şahıdır, bağdakı çiçəklərin” deyib qızılgülə üstünlük verir. Bülbülün qızılgülün ali rütbədən olması fikri Qumruya xoş gəlmir. O sərv ağacının qızılgülədən üstün olduğunu deyir. Səbəb gətirir ki, xəfif bir külək əsəndə gülün tacı tökülür. Sarıköynək etirazını bildirərək sərv ağacının hərəkətsiz olduğunu deyib laləni tərifləyir. “Lalə öz qırmızılığı ilə dağları, düzləri bəzəyir” Səlsəl quşu deyir: “lalə əslində ikiüzlüdür, buna görə də düz ürəkli olanlar kimi bir sifətli süsən ondan qiymətlidir”. Çöl quşu (Teyhu) deyir: “Süsəndən göy otlar xoşdur mənə. Bağa gələnin öncə otlar gülür üzünə” Tutu quşu Yasəməni tərif edir: “Rəngi kafudan alıb, ətrini isə ənbərdən”, ona qarşı çıxan Bubbu –Şanəbubu quşu Nərgiz gülünü tərif edir: “Nərgiz gülü taxtda oturub başına tac qoymuşdu o, yasəməndən də gözəldir” Beləliklə getdikcə quşların mübahisəsi qızıdır. Buna son vermək qərarına gələn quşlar münsiflər heyəti yaradır, ədalətli olduğuna görə Ənqa quşunu münsif seçirlər. Quşlar Ənqa quşunu vəziyyətdən agah edirlər. Ənqa quşu ədalətli qərar verərək Bülbülün qərarının düzgün olduğunu söyləyir: “İstəyirəm güllərdən qızılgülün xətrini. Peyğəmbərin tərindən alıbdır öz ətrini” (1, s162)

Qızılgülün məhəbbət rəmzi olduğunu deyir. Bununla da quşlar mübahisələrini yekunlaşdırırlar.

Şair quşların deyişməsinə bədii təsvir vasitələrindən istifadə etməklə oxucunun gözü qarşısında canlandırır. Sanki oxucu kənardan bu mənzərini seyr edir, mübahisənin sonunun nə ilə nəticələncəyini maraqla gözləyir. Xaqani burada alleqoriyadan istifadə yolu ilə Ənqa quşunun simasında ədalətin, düzlüyün qələbəsinə göstərir-sə, digər tərəfdən də göyərçin obrazında insan xislətində olan təkəbbürlüyü, paxıllığı, pisləyir. Göyərçinin Ənqa quşunun yerinə münsiflər heyətinin başına keçməsi istəyini bilən quşlar onun üstünə düşür. Göyərçini pis vəziyyətə salırlar.

Xaqani Müvəffəqəddin Əbdül əffara həsr etdiyi mədhiyədə də hər tərəfi al-əlvan rəngə boyayan Baharın gəlməsini xoş əhval-ruhiyyə, bayram sevinci ilə vəsf etmişdir.

Gülün indi geyindiği atlas dona fikir ver,

Ətəyinə haşiyələr vurulmuşdur qızıldan

Göyərziyə, bənövşəyə bir də gülə nəzər sal,

Onlar da göy qurşağı tək boyanmışdır al-əlvan. (1, s147)

“Şirvanın tərfi” şeirində (1, s. 384) şair doğma vətəninə hər bir dərddən dərmanı olan təbiətindən söhbət açır. Şirvanın bütün fəsillərdə gözəl olduğunu, bura qonmaq gələn hər bir kəsin onun təbiətinin gözəlliyinə heyran qaldığını, səhər mehindən şəfa tapdığını poetik dillə tərənnüm edir. Xaqani bu ədəbi nümunədə Şirvan əhlini də yaddan çıxartmır. Şirvanlıların qonaqpərvər, mərd, alicənab, ədəb-mərifət sahibi, sədaqətli, el-obalarını sevmələrini poetik ifadələrlə vəsf edir.

Şirvanın bərekətli bol ruzili torpağından, elinin səxavətli olmasından, ondan kasıb yaşayan Bağdadla öz sərvətini paylaşmasından söhbət açır. Şair Bağdadla Şir-

vanı müqayisə edir. Bağdad əlillər yuvasıdır, nə vaxt bu məkana qədəm qoyarsan camaatın ahı-nalə sədasını hər tərəfdən eşidərsən. Şirvan camaatı, Şirvan belə deyil. Şirvan əhli ac da, tox da olsa, ona qane olar, var-dövləti başından aşsa onunla qürurlanmaz. Çünki, onlar bilirlər ki, var-dövlət nisbidir, daimi deyil. Şeyrin son misralarında Xaqani qürbətdə olmasını vətəni üçün və vətəninin də ondan yana intizarda qaldığını bildirir. Niyə görə Şirvan torpağı onun intizarını çəkir? Çünki Şirvan ədəbli, cəsur şirlər ölkəsidir. Ədəbli, cəsur şirlərdən biri də Xaqanidir. Xaqani öz simasında Şirvanın ədəb-mərifət sahibi olan ərənlər ölkəsi adlandırır. Özünün ilham pərisinin Şirvan olduğunu söyləyir. “Xaqaniyə həyat verən doğma yurdun havasıdır”.

“Şirvanın vəsfi” şeirində oxucu qədim Şirvanın bol ruzili təbiəti, torpağı, xeyrixah, ehtiyacı olanlara kömək edən, alicənab, əhalisinin ədəb-ərkanlı kimi digər nəcib, insani keyfiyyətlərə malik olması ilə tanış olmaqla yanaşı bu amillər yeniyetmə və gənclərin yetişməsində, formalaşmasında onlara milli mənəvi-əxlaqi dəyərlərin aşılması istiqamətində də böyük rol oynayır. Xaqaninin Şirvanı Bağdadla müqayisə etməkdə məqsədi xalqın ıncalığını mötəbər ali bir mərtəbədə olduğunu göstərməsi onunla, özünün də bu torpaqdan olması ilə fəxr etməsi hissləri gənclər də vətənə, torpağa onun əsrarəngiz təbiətinə məhəbbət hissləri aşılayır.

“Savalan dağının tərifı” şeirində başı qarlı, adı dillər əzbəri olan Savalan dağının gözəlliyindən bəhs edir. Savalanı yaraşıqlı, füsunkar bir afətə bənzədir.

Xaqani qarlı Savalan dağını, sübhün açılmasını, qürubun gözəlliyini, əlvan şəfəqlərin, cazibədarlığını, onların yaratdığı füsunkar mənzərəni mahir bir rəssam fırçası ilə təsvir edir.

Xaqani rübailərində də təbiətin gözəlliyini vəsf edir. Məsələn “Nurlandı bu qızılgül bağ. Lalə məşəlilə qızardı çöl, dağ” (1, s. 549)

Bu Rübaisində qızılgüllə, lalənin xüsusiyyətlərini sadalayır. Baharın gəlişilə qızılgülün tağlarını şama bənzədir. Şam hər tərəfə işıq salan kimi qızılgül də öz tağları ilə bağa xsüsusi bəzək, al-əlvanlıq gətirir. Çöldə-dağda bitən lalələr çölü, dağı bir məşələ döndərmişdi. Burada şair qızılgülün tikanlı, lalənin bağrının qara rəngdə olmasından, qızılgülün başının tacı, lalənin isə qırmızı rəngdə olmasını göstərməklə onların bitdiyi məkanlara xüsusi gözəllik verməsini əks etdirir. Oxucu qızılgülün başında tacı, lalənin isə qırmızı rəngdə olması və onların çölə, çəmənə dağa-düzə gözəllik verməsi kimi xüsusiyyətlərilə tanış olur. Digər rübaisində bənzətmədən istifadə etməklə güllərdə olan xüsusiyyətlərin bir neçə qismini gözəlin üzərinə köçürür. Məsələn “Dodağın qönçəsi ülkərə misal, Lalənin bağrıdır üzündəki xal”. Burada nigarının dodağını qızılgülün tacına, üzündəki qara xalı isə lalənin bağrına bənzədir və yaxud “Hicrində qönçətək ürəyim qandır, Barı nərgizinlə məni yada sal. (1, s.540). Burada hicrandan aşıqın ürəyinin qanını qönçənin-qızılgülün tacının rənginə bənzədir. İkinci misrada nərgizinlə yəni gözlərinlə məni yada sal deməklə sevgilisini görəşə çağırır.

Yuxarıda nümunə gətirdiyimiz rübailərində sənətkar məşuqənin gözlərini nərgizə bənzədirdisə, dodaqların, yanağındakı xalını, hicrandan ürəyinin qanını qızılgü-

lün qönçəsinə, bağı qara lələyə, digər rübailərində nigarını quşlarla müqayisə edir: “Sənə gül aşiqi bülbül tay olmaz, Kəklikdən, turacdan daha xoş avaz. Oynaqsan qumrudan, sarıköynəkdən, Hüsndə Tovuzdan oldun sərəvnaz”. Məşuqənin səsi, xoş avazı, gözəlliyi, məlahətliliyi qızılgül aşiqi Bülbülə tay olmadığı kimi onda olan bu xüsusiyyətlər nə Turacda, nə də kəklikdə var. Qumrudan da, Sarıköynəkdən də şəndir, şuxdur, onu görənlər sevinir. O qədər gözəldir ki, hüsnünün gözəlliyinə Tovuz quşu da çatmaz. Göründüyü kimi bu poetik nümunələrdə şair quşlarla məşuqəni müqayisə edərək onların gözəllikləri arasında bir təzad yaradır. Bütün gözəlliklərin qadına məxsus olmasını poetik boyalarla ifadə edir. Xaqani hər bir quşun adını çəkməklə ona xas olan xüsusiyyətləri canlandırır. Bununla da şair, metaforadan istifadə etməklə oxucularını təbiətin daha başqa bir füsunkar gözəllikləri ilə tanış edir.

Ədəbiyyat

1.Xaqani Şirvani. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Lider”, 2004.

2.Ə.Şərəfli, X.Yusifli. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. “Ozan”, Bakı, 1998.

3.Z.Xəlil, F. Əsgərli. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2007.

4.B.Həsənlı Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı Müəllim, Bakı, 2005. 5.Q.Namazov Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, BDU, Bakı, 2007.

P.Soltanqiz

A Description of natura in Shirvani's creation

Summary

Object of reseach XII centry giant image of Azerbaijan literature Kh. Shirvani. It's a song of nature in its creativity. The poet's "Shirvan is proise", "The birds talk" and quatrain are involved in scientific reseach. Natural resources of the motherland vibrant, fertile soil, nature's charm. The beauty of the mountain Savalan, the characteristic of different roses and flowers are studied in terms of literature. The characteristic of the beauties are descried in quartain are compared with those of the natural beauty. Scientific polemics are conducted. The resercher concludes, that these works are the most interesting and meaningful poetic examples of classical Azerbaijan literature on the nature. It instills to people a felling of being protected and defend to love for the moterland, the land and nature. While analyzing the beauty of nature, the author explores in detail the image of the Motherland. Shirvan characterizes the image of the people. He studies the Savalan mountain as a symbol of Azerbaijan. In the face of birds ("Birds Speech"), justice, fairness, hypocrisy and arrogance are treated as bad. It draws on scientific analysis by talking about the landscape presented in the poet's poems and creeds.

Key words: classical, period, literature, poetics, poem, artisity, homeland, mather, labor.

П.Солтангизи

Описание природы в творчестве Хагани Ширвани
Резюме

Объектом исследования является прославление природы в творчестве великого поэта Азербайджанской Литературы Хагани Ширвани.

Стихи «Şirvanın tərifi», “Savalan dağının tərifi”, “Quşların söhbəti” и рубайи поэта привлечены в научное исследование. Природные богатства родины, плодородная почва, очарование природы, красота горы Савалан, разнообразность цветков все эти особенности исследуются литературной точки зрения. Красавицы описанные в рубайи Хагани Ширвани сравниваются с красотой природы. Проводится научное полемика. Исследователь приходит к такому выводу, что эти произведения являются самыми интересными и содержательными образцами поэтики на тему природы в Азербайджанской классической литературы. Эти произведения придают людям кроме любви к родине, к земле, к природе также чувства защиты к ним. Анализируя красоту природы, автор детально исследует образ Родины. Ширван характеризует образ людей. Он изучает гору Савалан как символ Азербайджана. В «Речи птиц» справедливость, справедливость, лицемерие и высокомерие рассматриваются как плохие. Он опирается на научный анализ, говоря о ландшафте, представленном в стихах и верованиях.

Ключевые слова: классика, периоды, литература, поэтика, стихотворение, искусство, образ, родина, мама труд

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 16.11.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aygün Əhmədova tərəfindən çapa
təvsiyə olunmuşdur